

Onlangs verscheen het boek *500 jaar Utopia* en aansluitend vond er in Utrecht een congres plaats over dit thema, georganiseerd door de Stichting Thomas More. 500 jaar geleden publiceerde More zijn boek *Utopia*. Niet dat de mens pas 500 jaar denkt in termen van de gewenst toekomst; waarschijnlijk is de ontwikkeling van de mensheid altijd al verrijkt met utopische beelden. Anno nu spelen op het congres vragen als: Komt er vrijheid van cultuur en geest voor allen? Is geloof in een utopisch hierna-maals zinnig? Hoe verhoudt zich utopisch denken met moraal, ethiek en geweten, en zet het aan tot nieuwe metaforen op politiek en maatschappelijk terrein?

De onvermijdelijkheid van utopisch denken

Utopia

AUTEUR: AD MAAS

Ideale staat

Het woord 'utopie' werd voor het eerst gebruikt in het boek *Utopia* van Sir Thomas More. De term komt uit het Grieks en speelt in op de ambiguïteit tussen *ou-topos* (met *ou* als negatie, dus een *niet bestaande plaats*) en *eu-topos* (met *eu* als het goede, dus een *gelukkige samenleving*). In het boek vertelt een reiziger over een ver land dat hij bezocht. Iedereen is er gelijk, alle huizen en straten zijn er hetzelfde en privébezit bestaat niet. De ziekenhuizen zijn zo goed dat zieken er heel graag willen worden opgenomen. De wetten van het land kunnen door elke inwoner begrepen worden. Bovendien voert het land nooit oorlog.

De utopie is een vrije vorm van politieke filosofie. In de utopie ontwerpt de bedenker een ideale staat of samenleving. Deze heeft vaak – doch niet noodzakelijkerwijs – een socialistische of communistische snit: maatschappelijke tegenstellingen zijn er verdwenen, alle bezit is er eerlijk verdeeld of eigendom is zelfs afgeschaft, de burgers zijn er eensgezind en leven automatisch deugdzaam. Door Karl Marx werden zulke denkers, van wie hij zich wilde distantiëren omdat zij zich niet baseerden op de door hem veronderstelde wetmatigheden van de werkelijkheid en het historisch materialisme, betiteld als *utopische* en *niet-wetenschappelijke*

socialisten. Zelf had Marx in zijn werk *Kritiek op het program van Gotha* een schets gegeven van enkele kenmerken van een toekomstige klasseloze maatschappij (zie: klassenstrijd), zonder een echte uitgewerkte blauwdruk voor een dergelijke samenleving.

Somber toekomstperspectief

Thomas More schreef zijn boek echter niet als ontwerp voor een werkelijke staat, maar meer als een mogelijkheid om anders te denken en dus de werkelijkheid anders te kunnen zien. De Stichting Thomas More blijkt dat intens te beseffen.

Dennis Meadows bijvoorbeeld, de man van het rapport van de club van Rome (2003), etaleerde een zwaar probleem. Zijn groep verwachtte dat er rond 2020 een kentering komt in de huidige groei-economie. Hij dacht dat dat proces uit zou lopen op ofwel: een wereld waarin de rijkdom zich kan beveiligen tegen de massale armoede eromheen, ofwel: een meer algemene welvaart die echter beheerst moet worden met een vergaande inperking van vrijheden. Het een of het ander. Bevolkingen kiezen bij gebrek aan het alternatief van de democratische rechtsstaat vrijwel zeker voor de laatste richting en waarschijnlijk is dat proces inmiddels al

gaande; een somber toekomstperspectief. Biedt onze internetwereld mogelijkheden om dat perspectief effectief te storen? Technologisch zeker wel, maar zonder gedachten uit het veld van de utopie gaat het niet. Daarom is een boek als *500 jaar Utopia* uiterst welkom. In dit soort literatuur vinden we de inspiratiepunten voor een andere visie en een ander gedrag.

Skybird

Toen ik een tijd geleden het boek *Utopia en Paradijs* (Kooger & Van Gils, 2004) las, wilde bij mij de gedachte op dat ik me liever niet zou scharen in de rij van utopisten als Plato, Thomas More, Jonathan Swift, Henry Thoreau en Frederik van Eeden, laat staan veel andere walhalladenkers en sciencefictionfantasten, al waardeerde ik hun idealisme positief. Ik vond de toestand in de menselijke werkelijkheid meer in de richting gaan van anti-utopisten als Huxley (*Brave New World*) en Orwell (1984); daar werd concreter wat vermeden, bestreden en voorkomen moest worden. Maar ondanks het feit dat deze boeken destijds onmiskenbaar toekomstige ontwikkelingen in beeld brachten, ontstond er bij mij geen motivatie om er fatalistisch van te worden. Een filosoof als Jonathan Swift hield mij intenser bezig.

Swift leefde rond 1700 en zat op het Trinity College in Dublin, dat nu nog bestaat en een bibliotheek heeft met schitterende handschriften. Als publicist is Swift ongewoon interessant; hij schreef een zware kritiek op de katholieke kerk om de Kerk van Engeland te verdedigen, maar daar had hij ook weer zoveel kritiek op dat zijn verdediging gezien werd als een vernietigend commentaar. Hij schreef de ellende van Ierland vooral toe aan de ondeugden van de leren zelf, en bleef daar toch populair mee, een soort omgekeerd populisme dus. Zijn bekendste boek anno nu is natuurlijk *Gulliver's Travels*.

Swift is in het Engels ook de naam van de gierzwaluw. Jonathan Gierzwaluw dus. Dat doet nogal sterk denken aan Jonathan Livingstone Seagull. Jonathan Zeemeeuw staat centraal in de onvergankelijke muziek en teksten van Neil Diamond waarin klinkt dat iemand ver weg 'on a distant shore' de schepping ondergaat. De meeuw is hier het beeld. De iemand ben ik, denk ik iedere keer.

In het boek *Utopia en Paradijs* raakte ik op bladzijde 173 in de bijbel verzeild, namelijk bij de evangelist Johannes, auteur van de *Apocalyps* oftewel *Openbaringen*.

Die Johannes de Evangelist heeft niet een gierzwaluw of meeuw als symbool, maar een adelaar. Hij zegt namelijk: "Schrijf wat je ziet op een boekrol en stuur dat naar zeven gemeenten, in Efese, Smyrna, Pergamom, Thyatira, Sardes, Filadelfia en Laodicea." Kijk goed wat er gebeurt op het levenspad, volg dat aandachtig, schrijf het op, informeer en communiceer over hoe het anders zou kunnen, dus openbaar, dat lijkt de les.

Find your way
For none may know it
Just as you may Skybird

Neil Diamond (1973)

Contradicties

Het boek *Het Labyrint van de wereld* dat een analyse bevat van het werk van Umberto Eco, schetst met welke grote morele dilemma's wij met zijn allen zitten: oorlog en vrede, democratie en fascisme, vrijheid van meningsuiting en beschaving, religie en humanisme, migratie en identiteit. Daar moeten we het inderdaad over hebben. Wie wat meer van Eco leest – oppassen want hij houdt van absurditeiten – beseft volgens mij als geen ander dat er geen denksysteem is dat niet zijn eigen contradicties inhoudt. En ook dat steeds een gevestigde ordening ondermijnd wordt door creativiteit, en dat juist het ontdekken en bespreken van dit gebeuren het nieuwe denken aanjaagt. Maar ook Eco ontsnapt niet aan de behoefte om toch na te denken over wat er moet

gebeuren. Als we niet geloven wat geloven we dan, vraagt hij. Als we gedwongen worden tot een zeker utopische in ons denken, dan zijn we waarschijnlijk ook gedwongen om nogal wat te geloven. Al is het maar in constructieve menselijke mogelijkheden.

Het meest indrukwekkende perspectief op de toekomst is volgens mij te danken aan Pierre Teilhard de Chardin met zijn boek *Het verschijnsel mens*. Zijn punt Omega is de hoogste vorm van geest geworden materie. De mensheid is op weg naar Omega. Hij gaat van stof naar geest. Dat is de hypothese van de werkelijke lijn van de evolutie. Juist de digitalisering van de samenleving maakt dit beeld erg aansprekend. Steeds meer verbeelding en steeds meer virtualiteit, ook in een wereld die tegelijk doordrenkt is en wordt van een massaal materialisme. De Chardin werd van alle kanten uitgesloten. De katholieke kerk aanvaardde zijn evolutieleer niet, voor de wetenschap was hij niet wetenschappelijk genoeg, voor de filosofie te mystiek, voor de theologie niet dogmatisch genoeg en voor de politiek te abstract. En hij sloot – in tegenstelling tot Nietzsche – niemand uit, en kon juist daardoor niet misbruikt worden door politieke ideologieën. Dat lijkt me een houding die als voorbeeld mag dienen.

Coaching

In onze wereld van coaching en andere vormen van begeleiding zijn we ervan doordrongen dat een zeker hoopvol denken gewenst is. Dat woord 'utopie' gebruiken we niet zo gauw, en als we het doen dan vaak in negatieve zin; een utopie is dan dus een onmogelijke

of onbereikbare 'werkelijkheid'. We vinden wel graag een bepaald perspectief, een stip op de horizon, een beeld dat onze gevoelens harmonieert en we vinden zelfs dat mensen hun toekomst moeten kunnen dromen en dat ze die dan moeten volgen. Bij nader inzien blijven we elementen van een positieve betekenis ervan te gebruiken, namelijk de mogelijkheid van een betere situatie of wereld dan de situatie of wereld die we nu ervaren. We denken vaak liever in mogelijkheden en kansen dan in onmogelijkheden en risico's. Ideaal is het als de coachee zelf zo'n denkrichting inslaat. Die kans is reëel, want bij het verkennen en analyseren van een probleemsituatie komt in beeld wat niet gewenst is, een perspectief dat niet inspireert, een stip op de horizon die niet aantrekt en boeit, integendeel: we willen uit een angstdroom stappen want die verlamt en beklemt. De coach zoekt naar de kansen op zo'n omslagpunt. ■

Ad Maas is pedagoog, coach, publicist, www.bureaupubliciteit.nl en redactielid van het *Tijdschrift voor Coaching*.

Literatuur

- Bronzwaer, M., & Net, J. van der (red.) (2016). *500 jaar Utopia*. Nijmegen: Valkhof Pers.
- Comenius, J.A. (2016). *Het labyrint van de wereld* (vert. R.A.B. Oosterhuis). Nijmegen: Vantilt.
- Kooger, H., & Gils, A. van (2004). *Utopia & Paradijs*. Soesterberg: Aspekt.
- Schiffer, D.S. (1999). *Het labyrint van de wereld: Leven en werk van Umberto Eco*. Amsterdam: Bert Bakker.